

В Україні ігровий бізнес сьогодні знаходиться «у підпіллі», про яке знають як правоохоронці, так і більшість громадян. Він нікуди не зникав. Індустрія ігрового бізнесу передбачає отримання надприбутків, і тому розважальні заклади працюють, відбувся лише перехід на комп'ютерну техніку, а гральні установи тепер мають іншу назву. У так званих «інтерактивних комп'ютерних клубах» пояснюють, що тут використовувати безпосередньо інтернет для передачі електронної пошти або пошуку інформації вам навряд чи захочеться, оскільки година користування коштує від 50 гривень і більше. У таких клубах пропонується «високотехнологічний» відпочинок: те, що раніше мало вивіску «Казино», зараз приховано під іншою назвою.

Отже, запропонована низка психолого-педагогічних методів і прийомів психопрофілактичної роботи з упередження та запобігання ігрозалежності включає ранню діагностику ігрозалежності; розвивальну та психокорекційну роботу, спрямовану на психокорекцію емоційної сфери; формування соціально-значущих домагань, розвиток комунікативних навичок психолого-педагогічну просвіту; формування батьківської компетентності з проблеми ігрозалежної поведінки.

1. Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 року № 1334-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – К. : Парлам. вид-во, 2009. – № 38. – С. 536.
2. Ениколопов С. Психологические проблемы патологического влечения к азартным играм / С. Ениколопов, Д. Умняшкина // Вопросы психологии. – 2007. – № 3. – С. 82–99.
3. Мотрук Т. О. Програма психологічної корекції емоційних станів ігрозалежних юнаків (КЕСТІ) / Т. О. Мотрук. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2012. – 72 с.
4. Мотрук Т. О. Технологія застосування репертуарних решіток при діагностиці проблеми ігрозалежності молоді / Т. О. Мотрук // Практична психологія у системі вищої школи : монографія / [за ред. Т. В. Бушуєвої, С. О. Ставицької] ; авт. кол. каф. практи. психології та психотерапії. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 246–263.
5. Франселла Ф. Новый метод исследования личности : Руководство по репертуарным личностным методикам / Фей Франселла, Дональд Баннистер ; под. ред. Ю. М. Забродина, В. И. Похилько. – М. : Прогресс, 1987. – 236 с.

УДК 378.015.31:17.022.1

Олександр Нікітін

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми духовного розвитку особистості. Автор здійснює аналіз існуючих підходів щодо визначення понять «духовність», «духовна сфера», «духовний розвиток». Визначено також, що в науковій літературі духовність розглядається як інтегративна якість особистості, яка визначає цінності, що формують людяне ставлення до інших, гуманізм, забезпечують духовний розвиток особистості. На основі результатів дослідження окреслено перспективи подальшої роботи в зазначеному напрямі.

Ключові слова: духовність, духовна сфера, духовний розвиток, духовний саморозвиток, свідомість, самосвідомість, цінності.

The aim of the article is a theoretical analysis of the problem of spiritual development. The author analyzed the existing approaches to the definition of the notion «spirituality», «spiritual sphere», «spiritual development». It is defined, that the spirituality is considered in scientific literature as integrative quality of personality, which is determined the values, which are formed human attitude to others, humanism, is ensured the personality's spiritual development. The perspectives for the further research on the basis of above-mentioned results are outlined.

Key words: spirituality, spiritual sphere, spiritual values, spiritual development, spiritual self-development, awareness, self-consciousness, values.

Постановка проблеми. Сьогодні більшість науковців об'єднує спільне прагнення досліджувати процеси та умови формування морально-духовної особистості майбутнього фахівця на засадах сучасних педагогічних підходів. Проблема розвитку й формування духовності майбутнього педагога має важливе значення в предметному полі психологічної науки. Особливо значущою є вона в онтологічному плані, оскільки духовність є одним із найголовніших аспектів становлення особистості вчителя.

Загальне духовне оновлення сучасного суспільства неможливе без відповідного оновлення освітньої галузі. Сьогодні освіта, особливо вища, здійснює провідний вплив на формування й усебічний розвиток особистості майбутніх фахівців. Що стосується майбутніх учителів загальноосвітніх закладів, то, на жаль, під час їхньої професійної підготовки у ВНЗ більшість уваги спрямовується на якість і кількість засвоєних ними знань, умінь і навичок. У традиційній системі освіти недостатньо уваги приділяють проблемам особистісного та духовного розвитку. У цьому контексті слід зазначити, що вчитель насамперед являє собою взірць для наслідування. Саме вчитель буде закладати потенціал майбутнього духовного розвитку наших нащадків.

Отже, проблема духовного розвитку особистості майбутнього педагога в умовах оновлення сучасної системи освіти є надзвичайно гострою й актуальною, оскільки саме від рівня духовного розвитку майбутнього фахівця залежить і рівень духовного розвитку підростаючого покоління.

Аналіз стану розробленості проблеми. Сучасна наука має значну кількість наукових підходів щодо визначення та вивчення проблем духовного розвитку особистості. Так, Г.О.Балл, О.І.Даниленко, М.В.Данилов, Г.Сафар, Л.Н.Смирнова, Л.Г.Федотова, М.І.Шапір досліджували феномен духовної культури. С.С.Андреев, З.Г.Залевська, Г.В.Кузнецова, Д.О.Леонтьєв, О.В.Парамонова, В.В.Шпаковський, В.Я.Ядов досліджували духовні цінності особистості. Психологічний аналіз проблеми духовності здійснили М.Й.Боришевський, О.В.Киричук, Є.О.Помиткін, В.А.Пономаренко, М.В.Савчин, а цікавий аналіз духовного розвитку особистості – представники гуманістичної психології К.Роджерс, Г.Олпорт, А.Маслоу, Р.Мей. І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, З.С.Карпенко, О.П.Колісник, В.П.Москалець розглядають духовність як феномен, стрижнем якого є певна система цінностей людини.

Підкреслювали важливість духовності в становленні, функціонуванні і розвитку особистості дослідники Б.С.Братусь, В.П. Зінченко, Ф.Є.Василюк, В.І.Слободчиков. Видатні вітчизняні науковці І.Д.Бех, П.Блонський, І.А.Зязюн, Г.С.Костюк, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський досліджували проблеми ду-

ховного виховання підростаючого покоління в системі позанавчальної діяльності. А.Адлер, В.Х.Артюнов, А.Ц.Гармаєв, С.Гроф, А.О.Зоткін, О.І.Климишин, О.В.Киричук, Н.А.Коваль, А.С.Легай, М.М.Моргунов, Г.С.Мурніна, О.М.Олексюк, Є.О.Помиткін, Г.Райх, К.Роджерс, О.М. Семашко, В.В. Сивков досліджували особливості й проблеми духовного розвитку особистості.

Мета статі полягає в теоретичному аналізі наявних підходів щодо визначення духовності та духовного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема духовності цікавила мислителів ще з античних часів. Так, традиційно духовність поєднує в собі пізнавальні, моральні й естетичні ознаки, які виражені через істину, добро й красу. Саме так духовність розуміли відомі філософи античностіб Арістотель, Демокрит, Платон, видатний німецькій філософ Г.Гегель та вітчизняні філософи М.Бердяєв, В.Зеньковський, І.Ільїн, В.Соловйов та ін)

Цій проблемі присвячено багато наукових праць видатних зарубіжних і вітчизняних філософів. Зокрема вивченню внутрішнього духовного світу людини присвячені наукові доробки І.Канта, Е.Фромма, К. Юнга, Г.Сковороди, П.Юркевича, В.Соловйова, С.Франка та ін. Відомі філософи Л.Буєва, С.Кримський, М.Каган, П.Симонов, О.Уледовим, С.Пролєєв, В.Федотова духовність розглядають як характеристику внутрішнього суб'єктивного світу людини, духовного світу особистості. Водночас учені доводять, що духовність не може розвиватися й існувати за межами розуму, раціональності, культури мислення, пізнавальної діяльності, хоча й лише до них вона не зводиться. Духовність є джерелом, яке потребує, щоб його відкрили й доклали зусиль для збереження та розвитку.

На нашу думку, цікавими роздумами із приводу цієї проблеми є уявлення представників філософії екзистенціалізму А.Камю, Ж.-П.Сартра, М.Хайдегера, К.Ясперса. Вони пов'язували реалізацію духовного ідеалу особистості зі свободою. Зокрема В.Франкл зазначав, що свобода людини полягає в її здатності підійматись над власною обумовленістю. Саме духовна особистість приймає рішення про духовний характер, вирішуючи сама за себе, людина формує свою долю й себе як особистість.

М.Бердяєв розумів духовність як найвищу якість, цінність, найвище досягнення в людині. Він підкреслював, що саме завдяки духовності людина змінює, відтворює, просвітлює природний та історичний світ. Духовна людина не боїться взяти на себе відповідальність не тільки за свою долю й за долю своїх близьких, а й за долю свого народу, людства, усього світу. Філософ наголошував, що найвищою метою життя є не економічна, не соціальна, а саме духовна. Духовність є метою й досягненням самої людини, тобто результатом її певних цілеспрямованих зусиль [3, с.319].

С.Франк під духовністю розумів «внутрішнє життя, зв'язок людських глибин з надприродним початком» [11, с.80–98]. Учений підкреслював, що найвища духовність притаманна християнству, яке в символічній формі узагальнює загальнолюдські духовні цінності.

Сучасний науковець Л.Б.Цибенко зазначає, що духовність – домінування в людини духовно-моральних, інтелектуальних цінностей над матеріальними. Критерії духовного світу суспільного життя – оцінки цінності, переконання,

ідеали, цілі, норми поведінки, орієнтири та інші регулятивні компоненти людської діяльності – завжди підпорядковані суспільним, соціальним, національним, історичним вимогам часу та простору. Вони підпорядковані тимчасовості нашого перебування у світі реальності. У разі зміни соціальних формацій відбувається переоцінка критеріїв духовного життя [12, с.358].

На думку П.Симонова, духовність виражає якість особистості, що являє собою соціальну цінність, потребу в пізнанні, у прагненні до добра, співпереживання. М.Пирогов визначає духовності через аксіологічні виміри. Він розуміє духовність як стан «відкриття», «спрямування», розгортання, «таємничого джерела» – духу як поєднання людини з вічними, святими, чистими, високими божественними істинами на основі натхнення (самотворчості). За визначенням І.Огієнка, виховним ідеалом українського суспільства є національно свідомо, вільна, усебічно розвинена й освічена особистість. Він стверджував: щоб бути духовно й морально вихованою людиною, не обов'язково бути християнином; кожна з релігій пропагує чистоту людської свідомості, а люди обирають уже свій власний шлях, тому що душа – це внутрішній образ ідеалів добра, патріотизму, соціальної гармонії – усього того, чим живе людина [8, с.24].

На думку Ш.О.Амонашвілі, «поняття «дух», «душа» та «духовність» входять у педагогічний простір, традиційно пов'язуючи духовність з об'єднанням трьох основних цінностей людського буття (істини, добра, краси), відповідно виділяючи три сфери духовної діяльності – пізнання, мистецтво, мораль» [1, с.103]. Учений зазначає, що духовність пов'язана передусім із характеристиками свідомості особистості й тісно пов'язана зі самовдосконаленням людини, її здатністю керувати власним життям.

Слід зазначити, що розгляд духовності не може обмежуватися лише філософсько-педагогічними підходами. У деяких психологічних джерелах духовність трактується як особистісна якість, в інших – як певна риса.

М.Й.Боришевський розглядав духовність як багатовимірну систему утворень у свідомості та самосвідомості людини, у яких віддзеркалюються її найбільш актуальні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності й до себе самого як соціального індивіда. Духовність – це втілення моральності в реальному контексті життєдіяльності особистості як носія високих гуманних чеснот [5, с.409].

Є.І.Кульчицька підкреслює, що духовність як психологічне явище виявляється в процесі взаємодії людини з навколишнім світом: це спрямованість інтересів, здатність до пізнання, засвоєння й створення духовних цінностей. На думку Г.Шевченко, «духовність – це властивість людини, яка дозволяє на культурно-цивілізованому, еколого-моральному рівнях сприймати світ і ставитися до нього на основі морально-етичної оцінки в єдності з «пізнанням» серця» [13, с.7].

Духовність із точки зору Л. Собчик є вищим рівнем самосвідомості людини й емоційно диференційованого ставлення до явищ навколишньої дійсності. Насичене духовним багатством життя, за переконаннями дослідниці, передбачає не лише інтегрування в образ власного «Я» величезного обсягу інформації про довколишній світ, а й можливість розглядати своє «Я» в контексті світобудови. При цьому людина виступає не в ролі пасивної ланки, а суб'єкта діяль-

ності. Духовною є особистість, яка прагне зрозуміти своє призначення в цьому світі, намагається надати своєму життю сенсу й активно реалізує власний потенціал в ім'я певних ідеалів, а не виключно егоїстичних цілей [2, с.36].

Зміст ознак духовності відзначається складністю, тісною системною взаємопов'язаністю. Тому дослідники намагаються з'ясувати, на якому етапі особистісного розвитку духовність стає доступною для людини.

На жаль, у науковій літературі немає точної структури духовної сфери, частіше за все зустрічається аналіз або духовного світу людини, або духовної сфери суспільства взагалі. Однак після детального аналізу різноманітних наукових джерел [7; 9; 10] присвячених вивченню духовності особистості, ми можемо надати такі характеристики духовної сфери особистості: 1. Духовна сфера особистості – це сукупність ідеальних, нематеріальних утворень людини, що включає в себе ідеї, ідеали, цінності, релігію та вірування, мораль і моральність, творчість і культуру. 2. Духовна сфера особистості визначає моральні та емоційні стани людини, її життєві пріоритети, особливості ставлення до себе, до справи, та до інших людей, тобто особливості міжособистісних взаємин, критерії добра і зла, пошук сенсу життя й визначення власного місця в ньому, а також мотиви та внутрішні стимули її поведінки. 3. Духовна сфера особистості включає в себе внутрішні стани та внутрішні стремління людини, які пов'язані з традиціями, менталітетом, моральними принципами. 4. Духовна сфера людини містить у собі духовну культуру (наукову, філософсько-світоглядну, правову, моральну, художню), яка формує певний тип особистості згідно з інтересами суспільства, регулює поведінку людини в процесі її взаємовідносин із суспільством, із природою та навколишнім середовищем.

Духовне розуміється як таке, що не просто розширює сферу біологічного, а й виходить за її межі. Такої ж думки дотримується М.В.Савчин: «Поняття психіки у його традиційному трактуванні не включає в повному обсязі духовне як складову. Духовність не є елементом океану несвідомого, як про це стверджується у багатьох сучасних психологічних концепціях. Духовність є надсвідомим у людині. Через нього пояснюються феномени совісті, почуття вини та інші вищі переживання» [10, с. 134–135].

О.П.Колісник зазначає, що духовність спільноти пропонує своїм членам задля чого жити і як жити. Під «духовністю» вчений розуміє переживання міри безпосередності контакту з надособистісними цінностями, котрі трансформувались у смисли [7, с.23].

Стосовно поняття «духовний розвиток» Е.О.Помиткін зазначає, що духовний розвиток є процесом самоідентифікації особистості з власним «Я», в ході якого вона підпорядковує свою біологічну та соціальну природу духовним ідеалам, цінностям і смислам, набуває духовного досвіду. У цьому процесі відбувається усвідомлення єдності Буття, життєвої місії та прийняття відповідальності за зміст свого життя й результати діяльності. Орієнтирами на шляху духовного сходження особистості є ідеали, цінності й смисли [9, с.32–33]. О.П.Колісник у своїй моделі духовного саморозвитку визначав три так звані потоки: буттєвий (онтичний), рефлексивний (гностичний) і духовний (аксичний) [7, с.87]

На думку І.Д.Беха, духовний розвиток особистості відбувається в процесі ситуативних та організованих впливів незалежно від того, адресовані вони конкретно їй чи групі, у які, вона перебуває [4, с.59]. Учений зазначає, що духовне вдосконалення особистості пов'язане не лише з керованим вихованням, адже її духовне життя різноманітне й передбачити у виховному процесі всі його відтінки практично неможливо. З духовними проблемами впродовж життя людина має впоратися самотійно, сформувавши в собі здатність до духовно-морального саморозвитку. Він можливий завдяки рефлексії, яка своїми мисленнєвими засобами (самоаналізом, самосинтезом, самоузагальненням) зачіпає певні аспекти внутрішнього світу особистості, насамперед ті, які стосуються оволодіння нею духовними цінностями, а отже, саморозвитку її духовного Я [4, с.60].

С. Гроф під духовним розвитком має на увазі шлях до розширеної свідомості, «яка дозволяє особі сприймати речі, що раніше були недосяжні для неї, і завдяки цьому трансцендувати колишні обмеження часу й простору. Шляхами доступу до нового стану є спеціальне дихання, відповідна музика й фізична робота; іноді він досягається спонтанно» [6, с.153]. На відміну від цього Ган Ф. де Віт пов'язує духовний розвиток із формуванням таких особистісних якостей, як мужність, співчуття, радість, ясність розуму, мудрість. Головними шляхами до духовності є, на погляд ученого, «роздумування, медитація і молитва». Ж.М.Юзвак розглядає духовний розвиток як «процес розкриття когнітивно-інтелектуального, чуттєво-емоційного, вольового, креативного потенціалів, здійснення якісних і кількісних змін у ціннісних орієнтаціях суб'єкта шляхом гармонії психічної сфери, подолання відчуження від природи, соціуму, самого себе через усвідомлення їх всезагальної єдності» [14, с.127].

Отже, під духовним розвитком особистості більшість учених розуміє процес індивідуально-особистісного залучення до духовної культури суспільства, оволодіння загальнолюдськими, соціокультурними, національними цінностями й досвідом людства в процесі духовно-практичної діяльності та самотійного творчого розвитку кожної особи.

Висновки. 1. У науковій літературі духовність розглядається як інтегративна якість особистості, що визначає смисложиттєві цінності, які формують людяне відношення до інших, гуманізм, забезпечують духовний розвиток особистості. Учені наголошують, що духовність починається із вчинків, виявлення моральності. Більшість із них зазначає, що духовність являє собою специфічно людську якість, що характеризується усвідомленням загальної єдності й зумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього й зовнішнього світу, спрямовує особистість до реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра та Істини.

2. Духовність – це прагнення особистості до вічних цінностей, це конкретний сенс людського життя, специфічна якість поведінки особистості. Поступ до високого рівня духовності як конкретної людини, так і суспільства загалом – тривалий, багатогранний і суперечливий процес. Духовна сфера особистості включає в себе всі ті важливі особистісні якості людини, які допомагають їй спрямовувати себе на досягнення власних ідеалів. До духовної сфери відносять знання, віру, почуття, потреби, цінності, ідеали, здібності, наміри й цілі людини.

3. Метою духовного розвитку особистості є досягнення гармонії між власним життям і навколишнім світом. Процес духовного розвитку особистості майбутнього педагога, формування його духовних цінностей повинен базуватися на врахуванні психолого-педагогічних аспектів.

1. Амонашвили Ш. А. Вера в ребенка рождает гениев / Ш. А. Амонашвили // Мир психологии. – 1996. – № 2. – С. 103.
2. Бабій Н. Б. Психологічні основи виховання патріотизму в духовному розвитку особистості // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2011. – Т. 13, ч. 4. – С. 34–40.
3. Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Бердяев Н. А. – М. : Республика, 1994. – 480 с.
4. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
5. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : [монографія] / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с. – (Серія «Монограф»).
6. Духовный кризис: когда преобразование личности становится кризисом / [под ред. Станислава и Кристины Гроф] ; [пер. с англ. А. С. Ригина]. – М. : Класс, Изд-во Трансперсонального ин-та, 2000. – 288 с.
7. Колісник О. П. Психологія духовного саморозвитку особистості : монографія / О. П. Колісник. – Луцьк : Вежа, 2007. – 388 с.
8. Огієнко І. Батьки і рідна мова / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1993. – 90 с.
9. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : [монографія] / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2005. – 280 с.
10. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : [монографія] / М. В. Савчин. – Вид. 2-ге, переробл., допов. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 508 с.
11. Франк С. Л. Духовные основы общества / Франк С. Л. – М. : Республика, 1992. – 511 с.
12. Цибенко Л. Б. Духовний світ особистості в умовах транзитивності суспільства // Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 66 (№ 11). – С. 355–361.
13. Шевченко Г. П. Духовність особистості в контексті космічного феномена людини / Шевченко Г. П. // Вісник ЛДПУ ім. Т. Шевченка : Педагогічні науки. – 2000. – № 8 (28). – С. 3–7.
14. Юзвак Ж. Духовний розвиток особистості: проблеми, гіпотези, теоретична модель. Духовність і художньо-естетична культура / Ж. Юзвак – К. : Науково-дослідний ін-т «Проблеми людини», 1999. – Т. 14. – С. 123–129.

УДК 159.922.8:159.938.363.2

Ірина Опанасюк

ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті здійснено спробу розкрити сутність поняття «гендер» і його конструктив: маскулітності, фемінності й андрогінності, вибір яких зумовлює диференціацію гендерної поведінки. Наголошується, що емоційний інтелект (EQ) є вагомим складовим у формуванні гендерних взаємин, які визначають психологічний портрет чоловіка і жінки.

Проведено діагностику розвитку EQ у форматі гендерної специфіки та проаналізовано кореляційні взаємозв'язки між складовими методик діагностики розвитку EQ в старшокласників.